

LESZEK BEDNARCZUK

ETNOLINGVISTINIAI SANTYKIAI PRIEŠISTORINĖJE ŠIAURĖS RYTŲ EUROPOJE

Iki šiol žinomi faktai leidžia daryti išvadą, kad laikotarpiu tarp praindoeuropiečių bendrystės suskilimo ir mongolų-tiurkų genčių ekspansijos Rytų Europą buvo apgyvenusios keturios tarpusavyje skirtingais ryšiais susijusios kalbinės grupės¹: germanų, baltų-slavų, ugrų-finų ir iranėnų. Manoma, kad išskyrus germanus ir iranėnus², buvę kontaktai tarp visų likusių grupių; tačiau baltų ir iranėnų kontaktų buvimas iki šiol nėra įrodytas³. Kalbant apie baltų ir slavų ryšius, reikia konstatuoti, kad jie, nežiūrint senų, iš bendro paveldėjimo kilusių panašumų, yra palyginti vėlyvi ir nepriklauso mums rūpimam laikotarpiui. Iki šiol nerasta įtikinamų baltizmų, kurie būtų bendraslaviški⁴, taip pat nerasta slaviškų skolinių iš prabaltų gadyinės. Turime tik lenkų skolinius senprūsių kalboje⁵ ir ypač pietvakarinių rytų slavų (iš dalies ir lenkų) skolinius rytinėse baltų kalbose⁶, taip pat lokalinę baltų įtaką lenkų, baltarusių ir rusų kalbose⁷. Taigi mums lieka aptarti germanų ir slavų, germanų ir baltų, germanų ir ugrų-finų, baltų-slavų ir ugrų-finų, iranėnų ir ugrų-finų, taip pat iranėnų ir slavų ryšius.

Germanų ir slavų ryšiai

Slavų ir germanų kontaktų problema turi jau gausią literatūrą. Iki šiol daugiausia buvo tyrinėjama germanų kalbų įtaka slavų kalboms⁸, ir tik pastaruoju laiku

¹ B. Serebrenikovo nuomonė („Acta Linguistica“. Budapest, vol. 6, p. 85–105; „Ural-Altaische Jahrbücher“, Bd. 31, p. 406–418), kad būta dar vienos iki šiol nežinomos grupės, remiantis vien hidronimija negali būti laikoma įrodyta, plg. Топоров В., Трубачёв О. Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья. М., 1962, p. 12.

² Apie tam tikrą struktūrinį gotų ir iranėnų kalbų panašumą plg. E. Benveniste. — BSL, vol. 58, p. 41–57.

³ O. Trubačiovas (Этимология 1965, М., 1967, p. 12–20) iranėnų skoliniais laiko lietuvų *nāmas*, *spindėti* (sieja su *spitrėti*, t.y. *spitriōti*), *mantà*, *aitvaras*, *vānagas*. Tačiau visi šie žodžiai iranėnų kalbose neturi formos ir reikšmės požiūriu įtikinamų atitikmenų (plg. tik *vānagas* šalia sogdų *w'ryn'k-'sakalas'*) ir gali būti pakankamai gerai išaiškinti baltų kalbų duomenimis.

⁴ Pagal R. Ekertą („Zeitschrift für Slavistik“, Bd. 17, p. 605–615) iš baltų buvo paskolintas tam tikras skaičius *i* kamieno daiktavardžių. Tačiau jie neturi tipišku baltų fonetikos bruožų ir gali būti laikomi slaviškais. Dar plg. tariamus rytinių čekų tarmių baltizmus, kuriuos O. Trubačiovas (Симпозиум по проблемам карпатского языкознания. М., 1973, p. 58) sieja su Silezijos „goleşzycų“ baltiška kilme (iš galindų).

⁵ Plg. T. Milewski. — „Slavia Occidentalis“, vol. 18, p. 21–84.

⁶ Plg. A. Brückner. Litu-slavischen Studien. Weimar, 1877; K. Būga. RR, t. III, p. 744–778; J. Endzelīns. Darbu izlase, t. I. Rīgā, 1971, p. 80–113; P. Skardžius. Die slavische Lehnwörter im Altlitauischen. K., 1931.

⁷ Plg. pastaruoju laiku J. Laučiūtė. — ВЯ, 1972, Nr. 3, p. 101–109; „Kalbotyra“, t. XXII, p. 93–103.

⁸ Plg. A. Stender-Petersen. Slavisch-germanische Lehnwörterstudien. Göteborg, 1927; V. Kiparsky. Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934.

V. Martinovas⁹ atkreipė dėmesį į atvirkštinių skolinių galimybę. Tarp germanų skolinių slavams pavyko išskirti kelis chronologinius sluoksnius. Būtent pagal J. Kurilovičių (Kuryłowicz)¹⁰, seniausiam sluoksnyje germanų trumpasis šaknies vokalizmas duoda slavų kalbose nekilnojamo kirčio oksitoninę paradigmą, o ilgasis – atitinkamą baritoninę, bet vėlesniame sluoksnyje, po akuto sutrumpinimo, ir šis pastarasis (ilgasis vokalizmas) duoda oksitoninę paradigmą; o naujausiam sluoksnyje išlieka germanų kirčio vieta, nežiūrint šaknies kiekybės. Pagal V. Kiparskį¹¹, seniausiam sluoksniui priklauso skoliniai iki VII a. pabaigos, viduriniam iš VIII–IX amžių, o naujausiam – po IX a. Pirmąją grupę sudaro skoliniai iš pragermanų epochos ir iš gotų kalbos, o kitų dviejų grupių – iš Balkanų gotų ir senosios vokiečių kalbos. Iš viso žodžių, paskolintų priešistoriniais laikais iš germanų (neskaitant vokiškų skolinių vakarinėse slavų kalbose ir skandinaviskų skolinių rusų kalboje) yra apie 70. Tai pirmiausia sąvokos iš ūkio, amatų, prekybos, karo sričių, taip pat krikščioniška terminologija, be to pavadinimai nežinomų gyvulių ir augalų, daugiausia Viduržemio jūros baseino. Iš to galima daryti išvadą, kad slavų ir germanų kontaktai daugiausia buvo prekybinio pobūdžio, be to dar reikia turėti galvoje kultūrinę įtaką ir tam tikrą karinės-valstybinės organizacijos formų primetimą.

Prie slavų skolinių germanų kalbose V. Martinovas¹² priskiria žodžius, pasižyminčius abejose kalbų grupėse dideliu panašumu, bet germanų kalbose reikšminiu ir darybiniu požiūriu nemotyvuotus. T. Milevskis¹³ kai kuriuos iš jų laiko paraleliniais veldiniais, vis dėlto šešis linkęs traktuoti kaip skolinius¹⁴: ‘drobė, drabužis’ (*platъ, -ъje*), ‘balnas’ (*sedъlo*), ‘avis’ (*skopъ*), ‘apynys’ (*xъmelъ*), ‘dalis, palikimas, sritis’ (*dělъ*), ‘įtempti’ (*prъžiti*). Iš tos pačios reikšminės sferos yra naujesni slavų skoliniai vokiečių kalboje (drabužių, valgių, augalų ir gyvulių pavadinimai).

Germanų ir baltų ryšiai

Germanų kalbų skoliniai baltų kalbose nėra sistemingai ištirti¹⁵. Pagal K. Būgą¹⁶, jų nedaug. Tik prūsų kalboje kiek daugiau ir pateko, atrodo, daugiausia iš gotų kalbos¹⁷. Tai pavadinimai ‘skrybėlė’ iš germ. ‘chełm’ (pr. *kelmis*), ‘šaukštas’ (*lapinis*), ‘kupeta’ (*ilmis*), ‘vėgėlė’ (*wilnis*) iš skandinavų, ? ‘asla’ (*arrien*); ‘šarvas’ (*sarvis*) ir ‘ponas, šeiminkas’ (*rikijs*) – du paskutiniai žinomi taip pat lietuvių kalboje. Prie patikimų skolinių rytinių baltų kalbose priklauso pavadinimai ‘gatvės, kelio’ (lie. *gātvė*), ‘kviečių’ (*kvietỹs*) ir ‘duonos’ (*kliēpas*), kuriuos K. Būga kildina iš skandinavų. Be to dar turime tam tikrą skaičių vėlesnių skolinių iš va-

⁹ Славяно-германские лексические взаимодействия древнейшей поры. Минск, 1963.

¹⁰ „Przegląd Zachodni“, 1951, t. 5–6, p. 191–206.

¹¹ „Annali dell’ Istituto Universitario Orientale, Sezione Slava“. Napoli, 1958, p. 1–8.

¹² Op. cit.

¹³ „Rocznik Slawistyczny“, t. 26, p. 131–132.

¹⁴ Cituoju slavų formas.

¹⁵ Plg. H. Hirt. – „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, Bd. 23, p. 344–351; K. Būga. Op. cit., t. II, p. 80–98; Мажюлис В., Материалы первой научной сессии по вопросам германского языкознания. М., 1959, p. 113–117.

¹⁶ Op. cit.

¹⁷ Plg. R. Trautman. Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Göttingen, 1910, p. XV–XVI.

karų germanų, taip pat žodžių, kurie atėjo per slavų tarpininkavimą. Visai nėra žodžių, kuriuos galima būtų nukelti į prabaltų epochą. Iki šiol taip pat nerasta jokių priešistorinių baltų skolinių germanų kalbose, o tai rodo, kad baltų kalbos neturėjo artimesnių ryšių su germanais mums rūpimu laikotarpiu. Tai buvo greičiau atsitiktiniai kontaktai, tur būt, prekybinio pobūdžio (ginklavimasis, maistas). Nežinoma, ar keliose kalbose pasikartojantys žodžiai paskolinti prieš baltų bendrytės suskilimą, ar gal – tai atrodo panašiau į tiesą – jie iš vienos kalbos pateko į kitą, pvz., iš prūsų į lietuvių kalbą, kaip įtaigauja K. Būga¹⁸.

Germanų ir ugrų-finų ryšiai

Tyrinėjant kontaktus tarp germanų ir ugrų-finų kalbų, jau išaiškinta daug germanų skolinių vakarų finų kalbose¹⁹. Pastaruoju laiku juos glaustai aptarė A. Rannas²⁰, kuris vakarų finų bendrosios epochos skoliniais pripažįsta tik žodžius, turimus kalbose abipus Suomiių įlankos, o tai leidžia jų skaičių sumažinti nuo 400 iki 83. Vieta, kurioje vyko seniausi germanų ir ugrų-finų kontaktai, nėra aiški, bet kai kurių skolinių semantika, geresnis skolinių išlikimas vepsų, negu suomių kalboje, taip pat didelė tikimybė skolinimosi iš gotų kalbos, negalimos už Rytų Prūsijos²¹ teritorijos, – visa tai lyg ir rodo, kad tie kontaktai vyko į pietus nuo Suomiių įlankos. Taip pat nėra tikra ir skolinimosi chronologija. Daugumas žodžių (išskyrus negausias išimtis) turi priebalsių mutacijos žymes, tačiau sunku atskirti pragermaniškus nuo gotiškų. Tarp skolinių konstatuota lotynų kilmės žodžių. Finų fonetikos duomenys rodo, kad skoliniai iš germanų kalbų yra vėlesni, negu iš baltų kalbų, nes jų nelietė *ti* virtimas *si*²². Žodžių semantika leidžia tvirtinti, kad germanų ir vakarų finų kontaktai buvo pastovūs ir visapusiški, apimantys pirmiausia materialinės kultūros apraiškas (ypač įrankių bei rakandų pavadinimus), gamtos reiškinius, dvasinį gyvenimą (abstrakčias sąvokas, ypatybių pavadinimus, karinę-teisinę terminologiją), be to, augalų, gyvulių, drabužių, maisto pavadinimus, taip pat statybą ir fiziografiją.

Nežiūrint bandymų ieškoti, iki šiol nepavyko surasti visai patikimų ugrų-finų kilmės skolinių, kurie siektų bendrąją germanų epochą²³. Tačiau senojoje skandinavų kalboje esama keleto vakarų finų kilmės žodžių: 'kumelė' (sen. isl. *jalda*), 'lapė' (*refr*), 'sykas, tokia žuvis' (*sikr*), '(šiaurės elnio) oda' (*h/nakka-*), 'apdangalas'

¹⁸ Op. cit. p. 86.

¹⁹ Plg. W. Thomsen. Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen. Halle, 1870; T. Karsten. Die Germanen. Berlin und Leipzig, 1928, p. 169–194; B. Collinder. Die urgermanischen Lehnwörter im Finnischen. Uppsala, 1932–1941; E. Oehmann. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. Göttingen, 1954.

²⁰ „Ural-Altäische Jahrbücher“, Bd. 30, p. 30–34.

²¹ Plg. E. Senn. – „The Germanic Review“, vol. 15(1), p. 3–19; „Die Sprache“, Bd. 3, p. 59–73.

²² Plg. Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка. М., 1953–1955, т. II, p. 43.

²³ Tačiau plg. J. Schindler. – „Die Sprache“, Bd. 12, p. 65–66, kur iš ugrų-finų kildinamas germanų ruonio pavadinimas (*selxaz*).

(-peita), 'mergina' (pika), 'kova' (sota)²⁴, be to, tam tikrą skaičių žodžių iš lapių ir suomių kalbų yra pasiskolinusios dabartinės skandinavų kalbos, daugiausia jų tarmės²⁵.

Baltų-slavų ir ugrų-finų ryšiai

Iki šiol daugiausia tyrinėta baltų kalbų įtaka vakarų finams²⁶ ir rusų kalbos įtaka kaimynams Uralo kalbinės grupės atstovams²⁷, tačiau mažiau domėtasi atvirkščia įtaka, tik vakarų finų skoliniai latvių²⁸ ir rusų²⁹ kalbose yra susilaukę monografinių tyrinėjimų.

Baltų skoliniai ugrų-finų kalbose yra vėlesni, negu iranėnų, nes nepalietė visų tos grupės kalbų. Be vakarų finų kalbų, juos randame mordvių kalboje³⁰, tik ten jie visai negausūs ir iš dalies kiti, negu vakarų finų kalbose. Kaip jau buvo nurodyta, baltų skoliniai yra senesni už germaniškuosius ir juose galima išskirti kelis chronologinius sluoksnius. Būtent, kaip tvirtina V. Štainicas (W. Steinitz)³¹, anksčiausiai baltų *a* buvo perteikiamas vakarų finų *o*, vėliau *a* balsiais; baltų priebalsiai *p*, *t*, *k* buvo iš pradžių perteikiami *p*, *t*, *k*, vėliau *pp*, *tt*, *kk*, be to, balsių substitucijos pakitimas senesnis, negu priebalsių. Po to, kai įvyko šie pakitimai, buvo gauta daugumas skolinių iš germanų ir visi iš slavų kalbų; tik nedaugelyje germaniškos kilmės žodžių *p*, *t*, *k* išlieka be pakitimo. Baltų skolinių vakarų finų kalbose yra labai daug (apie 200 žodžių) ir bemaž iš visų gyvenimo sričių. Daugiausia tai įrankių bei padargų, po to gyvulių ir augalų pavadinimai. Gausiai reprezentuojamos bendrosios sąvokos (ypatybių, veiksmų pavadinimai, abstraktūs, mitologiniai terminai, gimininių-visuomeninių institucijų pavadinimai). Toliau galima nurodyti sąvokas, susijusias su ūkininkavimu (statyba, maistas, drabužiai), daug fiziografinių-klimatinių terminų ir kitokių sąvokų, susijusių su žmogaus aplinka ir veiksmais, taip pat keletas kūno dalių pavadinimų. Tačiau mordvių kalba tėra pasiskolinusi šešis žodžius, pirmausia padargų pavadinimus. Jie gali būti palyginti atsitiktinių kontaktų rezultatas, o vakarų finų skoliniai rodo buvus intensyvius ir intymius ryšius ne tik ūkio bei visuomeninės organizacijos srityse, bet ir dvasinėje sferoje. Pagal J. Endzelyną³², tie žodžiai buvo skolinami dar baltų bendrystės epochoje, kai kurie iš jų turimi tik prūsų kalboje, dalis variantų apskritai žinomose baltų kalbose nėra dokumentuoti.

Kai dėl slavų kalbų įtakos, tai ji laikoma palyginti vėlyva. Vakarų finų grupei V. Kiparskis³³ jos pradžią datuoja VI–VII amžiais daugiausia dėl patikimų pavyz-

²⁴ Plg. J. de Vries. Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden, 1961.

²⁵ Plg. W. Thomsen. Op. cit., p. 45–46; K. Dahlstedt. — „Orbis“, vol. 2, p. 82–93.

²⁶ Plg. W. Thomsen. Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog. Kopenhagen, 1890; J. Kalima. Itämerensumalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki, 1934; A. Sabaliauskas. — LKK, t. VI, p. 114–130.

²⁷ Plg. J. Kalima. Die slavischen Lehnwörter in Ostseefinnischen. Berlin, 1955; Die russischen Lehnwörter in Syrjänischen. Helsinki, 1911; Рот А. Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Budapest, 1973 ir kt.

²⁸ Plg. V. Zeps. Latvian and Finnic Linguistic Convergations. The Hague, 1962.

²⁹ Plg. J. Kalima. Die ostseefinischen Lehnwörter im Russischen. Helsinki, 1919.

³⁰ Plg. J. Kalima. Itämerensumalaisten..., p. 191. Bet nerasta patikimų skolinimo pavyzdžių čeremisų kalboje, plg. J. Mägiste. — „Ural-Altäische Jahrbücher“, Bd. 31, p. 169–174.

³¹ Symbolae linguisticae in honorem G. Kuryłowicz. Kraków, 1965, p. 297–303.

³² „Mémoires de la Société Finno-Uogrienne“, vol. 67, p. 76–83.

³³ „Prace Filologiczne“, t. 20, p. 19–35; „Ural-Altäische Jahrbücher“, Bd. 42, p. 1–8; „Oxford Slavonic Papers“, vol. 2, p. 67–79 ir kt. darbai.

džių su nepalatalizuotais *k*, *g*, *x* prieš priešakinius balsius nebuvimo, tvirtindamas, kad tie skoliniai kilę tik iš bendrosios rytinių slavų epochos. Tačiau nemažiau gausi jų dalis nerodo rytų slavams būdingų fonetinių ypatybių, išlaiko *a* vietoj istorinio slavų *o*, jesus perteikia balsiais *i*, *u*, neturi sklandžiųjų metatezės, išlaikomas nosinis rezonansas – visa tai leidžia juos nukelti į praslavų epochą. Čia priklauso apie 60 žodžių, reiškiančių namų ūkio sąvokas, įrankių, padargų pavadinimus (ypač audio terminologiją), toliau prekybą, statybą, kai kurių augalų bei gyvulių, valgių pavadinimus, tačiau pirmiausia abstrakčias sąvokas ir palyginti vėlyvos – nors, pagal V. Kiparski, ankstesnės už formalų krikščionybės priėmimą – kilmės religinę terminologiją. Kitose ugrų-finų kalbų grupėse iki šiol senesnių slavų skolinių nerasta.

Ugrų-finų kalbų skoliniai baltų-slavų kalbose sudaro keblią problemą³⁴. Jie skirtingi baltų ir slavų grupėse. Pirmoje ugrų-finų kilmės žodžių buvimas yra gerai žinomas faktas. Ginčijamasi tik dėl tų skolinių skaičiaus ir pobūdžio. Seniau manyta, kad jų visai nedaug, dabar tokiu požiūriu vis labiau abejojama. Daugelis žodžių turi tikslius atitikmenis vakarų finų grupėje, kai kurie iš jų yra netgi germanų kilmės. Iš apie 40 skolinių kai kurie pasikartoja taip pat slavų kalbose, taigi gali siekti bendrąją baltų-slavų epochą. Daugiausia žuvų pavadinimų ir fiziologijos terminų, ypač susijusių su jūra. Taip pat yra padargų, augalų, kitų gyvulių pavadinimų ir emocinių-pejoratyvinių išsireiškimų.

Kad ugrų-finų skolinių esama rytų slavų kalbose, niekas neabejoja, tik dažnai ginčijamasi, ar jų buvo jau praslavų epochoje³⁵. Tačiau senokai atkreiptas dėmesys į abiejų kalbinių grupių leksikos panašumus, turint galvoje žodžius, kurie nėra patikimai etimologizuojami indoeuropiečių kalbų duomenimis, bet užtat gerai dokumentuoti Uralo šeimos kalbose. Čia priklauso apie 30 terminų, priskiriamų maždaug toms pačioms reikšminėms grupėms, kaip ir skoliniai baltų kalbose. Dažniausiai tai žuvų bei kitų gyvių ir augmenijos, toliau padargų, pastatų pavadinimai, fiziografiniai terminai. Kai kurie iš jų, nežiūrint atitikmenų baltų kalbose buvimo, ribojasi su šiaurės slavų kalbomis.

Kalbant apie kontaktų vietą, reikia pasakyti, kad skolinių semantika rodo, jog baltai ribojosi su ugrais-finiais plotuose, esančiuose prie jūros, o slavai šaltoje miškų juostoje, kur gausu vandens. Abejose grupėse yra skolinių, kurių pirminis šaltinis buvo iranėnų kalbos.

Iranėnų ir ugrų-finų ryšiai

Iranėnų ir ugrų-finų ryšiai tyrinėjami jau seniai³⁶. Iki šiol pasisekė išaiškinti apie 20 žodžių, bendrų visoms ugrų-finų kalboms, toliau 20 tokių, kurie turimi dvejose ar keliose šios kalbų šeimos grupėse. Seniausi skoliniai kilę iš prairanėnų epochos, gauti dar prieš *s* virstimą *h*. Ilgiausiai kontaktus su iranėnais turėjo Obės

³⁴ Apie ugrų-finų skolinius baltų-slavų kalbose plačiau plg.: L. Bednarczuk. – „Acta Baltico-Slavica“, vol. 9, p. 39–63.

³⁵ Plg. V. Kiparsky. Op. cit.

³⁶ Plg. B. Munkácsi. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekban. Budapest, 1901; H. Jacobsohn. Arier und Ugrofinnen. Göttingen, 1922; E. Korenchy. Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Budapest, 1972.

grupės kalbos ir jos taip pat turi daugiausia skolinių; tačiau yra ir tokių skolinių, kurie turimi tik Permės arba tik Volgos grupėse. Iš kitos pusės, ugrų-finų kilmės žodžių rasta osetinų kalboje³⁷. Iranėnų įtaka ugrų-finų kalboms buvo įvairiapusiška, apima sąvokas, susijusias su ūkiu, visuomenės organizacija, pirmiausia dvasiniu gyvenimu. Iš ūkio srities aiškiai iškyla sąvokos, susijusios su gyvulininkyste, padargų, mineralų pavadinimai, statyba, toliau fiziografiniai terminai. Aiškia grupę sudaro abstrakčios sąvokos (ypač būvio bei jausmų pavadinimai ir keli skaitvardžiai), taip pat terminai iš gentinės santvarkos srities.

Iranėnų ir slavų ryšiai

Kadangi nėra patikimų iranėnų skolinių baltų kalbose, tai paprastai manoma, kad slavų ir iranėnų kontaktai užsimezgė tik po baltų-slavų bendrystės iširimo. Yra pagrindo manyti, kad jie prasidėjo dar prairanėnų epochoje prieš *s* vartimą *h*³⁸. Remiantis ikišioliniais tyrinėjimais³⁹, patikimais iranėnų skoliniais slavų kalbose (ne skaitant senųjų, paveldėtų iš praindoeuropiečių) galima laikyti šiuos pavadinimus: 'dievas' (*bogō*) ir kai kuriuos vardus, turinčius šį elementą⁴⁰, 'rojus' (*rajb*), 'laiminga vieta, kur paukščiai skrenda' (*vyrabj*), 'apsauga, maistas' (*χorna*), 'skraidantis demonas, baidyklė' (*rarogō*), 'gyvis, gyvenantis po žeme, kurmis' (*χomēstorō*), 'kovos kirvis' (*toporō*), 'puošnus indas' (*čāša*), 'varis' (*mēdō*); gal būt, ir 'rūmai' (pietryčių slavų *črōtogō*), 'šventykla' (*božbn-ica*), 'bendruomenė, pasaulis, taika' (*mirō*), 'kaltė' (*vina*); 'ugniakuras' (*vatra*), 'uždara patalpa, gardas' (*kot-ъcb*), 'toks apdangalas' (*gunja*), 'slibinas, driežas' (*ašterō*), skaitvardis 'šimtas' (*sōto*). Kaip matome, vyrauja religinė-mitologinė terminologija; dėmesio verti ir tam tikrų padargų bei patalpų pavadinimai. Maždaug panaši semantika ir vėlesnių iranėnų skolinių rytų slavų kalbose.

I š v a d o s

Aukščiau aptarti kalbų kontaktai padeda tam tikru laipsniu nušviesti etolingvistinę situaciją priešistorinėje šiaurės rytų Europoje. Deja, patys vieni kalbos duomenys neduoda pagrindo tvirtai nustatyti nei kontaktų vietas, nei laiko, leidžia tik apytikriai konstatuoti jų sąlyginę eilę, kartais dar klimatinę zoną, kurioje tie kontaktai vyko.

³⁷ Plg. Лыткин В., Гуляев Е. Краткий этимологический словарь коми языка. М., 1970; Абаев В. Историко-этимологический словарь осетинского языка. М., 1958; Лыткин В., — ВЯ, 1975, № 3, p. 84—97.

³⁸ Tai galėtų rodyti žodis *Svarogō* ir atrodo jam giminingas *svarō*, atitinkas Avestos kalboje *x^var-* 'dievas globėjas', naujai paskolintas kaip *χorna* 'apsauga, maistas', plg. J. Reczek. — „Folia Orientalia“, vol. 9, p. 85—91.

³⁹ Iš naujausių darbų plg. E. Benveniste. To honor R. Jakobson. The Hague, 1967, p. 197—202; Зализняк А. — ВСЯ, VI, 28—45; Трубачев О. Этимология 1965, p. 3—81; Z. Gołąb. American Contribution to the Seventh International Congress of Slavists. The Hague, 1973, p. 129—156.

⁴⁰ Plg. T. Milewski. Indoeuropejskie imiona osobowe. Kraków, 1969, p. 206—207, 218—219.

Atrodo, kad anksčiausiai suartėjo iranėnų gentys su ugrais-finiais (šiems pastariesiems atsiskyrus nuo samodų), dar prieš ugrų-finų galutinį suskilimą, nes iranėnų kilmės žodžiai turimi visose šios šeimos kalbose. Baltų ir ugrų-finų kontaktai prasidėjo vėliau, kadangi tepalietė tik vakarinių finų ir iš dalies Volgos grupės, bet tęsėsi ilgiau ir buvo intensyvesni. Pagaliau germanų įtaką randame tik vakarinių finų kalbose, o fonetikos duomenys rodo, kad ji vėlesnė už seniausius baltų kalbų skolinius. Daugumas germanų skolinių vakarinių finų kalbose rodo priebalsių mutacijos žymes, bet yra keletas senesnių formų, leidžiančių manyti, jog kontaktai prasidėjo to proceso metu. Tačiau palyginti visai nežymi vakarų finų kalbų įtaka germanams, turima tik jų šiaurinėje grupėje. Kadangi visi germanų skoliniai slavų kalbose turi mutacijos žymes, galima manyti, jog jie yra vėlesni už seniausius germanų skolinius vakarų finams, bet vis dėlto siekia pragermanų epochą. Ne visai aiški ugrų-finų skolinių baltų-slavų kalbose pradžia ir tiesioginis šaltinis. Daugumas iš jų turi atitikmenis vakarų finų kalbose, bet tai nerodo tiesioginio šaltinio, o bendri baltams ir slavams žodžiai leidžia manyti, kad šie kontaktai galėjo prasidėti jau baltų-slavų bendrystės epochoje. Tik jai suskilus, užsimezgė artimesni baltų kalbų ryšiai su ugrais-finiais, o slavų kalbos suartėjo su iranėnais. Nedidelis skaičius patikimų iranėnų skolinių slavų kalbose leidžia įtarti, kad šie kontaktai nebuvo labai intensyvūs bet užsitęsė — panašiai kaip daugumoje likusių grupių — iki istorinės epochos, kaip matyti iš naujesnių iranėnų skolinių rytinių slavų kalbose. Šiose pastarosiose, iš dalies ir vakarų slavų kalbose, randame daugiau negu kur kitur ugrų-finų skolinių. Priešistoriniai baltų ir germanų kontaktai buvo palyginti silpni ir vėlyvi. Atrodo, kad skolinimosi šaltinis buvo daugiausia skandinavų kalbos, o prūsams — gotų kalba. Kad nebuvo artimesnių ryšių tarp germanų ir iranėnų, savaime suprantama, turint galvoje nuotolį; be to atrodo, kad baltų ir iranėnų kontaktų nebuvimo priežastis buvo toji, jog juos vienus nuo kitų skyrė slavai arba ugrai-finai, ir būtent čia galėjo įvykti šių abiejų grupių tarpusavio suartėjimas⁴¹.

Vertė Z. Zinkevičius

ETHNOLINGUISTIC SITUATION IN THE PREHISTORIC NORTH-EAST EUROPE

Summary

The hitherto known facts allow to state that in the period between the disintegration of Indo-European community and the expansion of Mongolian-Turkic peoples four groups of languages: Germanic, Balto-Slavic, Finno-Ugrian and Iranian, connected with one another, existed in the North-East Europe. With the exception of Germanic-Iranian, the existence of contacts between all the remaining groups is assumed, where only the Baltic-Iranian contacts have not been proved to this day. As to Baltic-Slavic connections, apart from similarities resulting from common heritage, they are very late and they go beyond the epoch which comes into question. No certain Baltic borrowings in common Slavic and vice versa no Slavic borrowings in common Baltic have as yet been stated. There are only Polish loan-words in Old Prussian as well as East Slavic and

⁴¹ Visi šie klausimai su kai kuriais pakeitimais pateikti leidinyje *Studi in onore di E. Gasparini*. The Hague, 1975.

Polish terms in Lithuanian and Latvian. Moreover, some local Baltic influences in the neighbouring Slavic languages have been found. The prehistoric Baltic-Germanic contacts were rather scarce and late and, as it seems, mainly Scandinavian languages were the direct source of Germanic borrowings in Baltic (in the case of Old Prussian it was also Gothic). The Baltic-Finno-Ugrian contacts embraced West Finnic and Volga Finnic languages only, but they were close and prolonged. The Baltic loan-words in West Finnic are numerous (about two hundred), whereas to the unquestionable borrowings in Volga Finnic belong only five words in Mordvian. The Finno-Ugrian borrowings in Baltic are less frequent (about forty words). Most of them come from West Finnic and here also a few words of Iranian and Germanic origin occur. Some of them are known in Slavic languages which allow us to state that they may have dated back to Balto-Slavic epoch.